

Zbigniew STRZELECKI

Szkoła Główna Handlowa Warszawa

Tezy do debaty PTE nt. „Czy demografia potrzebuje strategii? (8.11.2014)

1. Na wstępie pozwolę sobie na uwagę terminologiczną: demografia jest nauką i jej strategia zależy głównie od miejsca w polityce naukowej państwa i wielu innych czynników z aktywnością środowiska naukowego włącznie. Zasadne jest zatem posługiwanie się kategorią „procesów demograficznych”, co oznacza, że powinniśmy unikać skrótów myślowych.
2. W dyskursie naukowym, a także politycznym, pojawia się wiele wątków o relacjach zachodzących pomiędzy wschodem i zachodem, północą a południem, różnymi częściami świata, a najczęściej o relacjach nam najbliższych, bowiem dotyczących regionalnych części Unii Europejskiej, jak „stara piętnastka” a nowe państwa członkowskie (jak wiadomo głównie spuścizna po historycznych relacjach z byłym Związkiem Radzieckim), itp.. Dyskurs ten, nie może być prowadzony jeśli będziemy pomijać ich pozycję, skalę i znaczenie w świecie wyrażane potencjałem demograficznym. W takim ujęciu za atut poszczególnych cywilizacji należy uznawać wzrost ilościowy w tempie optymalnym, a przede wszystkim rozwój jakościowy, za słabość zaś procesy przeciwnie. Oczywiście jest, że najważniejsze w tym dyskursie są aspekty rozwojowe dla naszego kręgu cywilizacyjnego.
3. W zmianach ludnościowych poszczególnych krajów europejskich – na co już wielokrotnie od wielu lat wskazują badania i analizy demografów¹ - w ostatnich 30 latach w większości państw europejskich miało miejsce zmniejszanie dynamiki ich zaludnienia, jednakże w różnym tempie i z różną siłą. Proces ten objął także Rosję i Ukrainę, gdzie spadek liczby mieszkańców był szczególnie duży w skali europejskiej oraz kraje nadbałtyckie. Działo się tak w wyniku obniżającej się płodności kobiet, wydłużania się życia ludności oraz migracji
4. Chociaż w dynamice zaludnienia większości krajów Europy Zachodniej, Północnej i Południowej obserwujemy wygasanie tempa przyrostu liczby ludności (z odwróceniem tej tendencji w latach 2000-2008), to w żadnym z nich, łącznie z Danią i Niemcami (które jeszcze w latach 1980-1985 notowały ubytek mieszkańców), nie miało miejsca zjawisko depopulacji (zmniejszenia liczby mieszkańców w latach

¹ Sam prezentowałem to już kilkakrotnie, a ostatnio w 2013 r. na Konferencji Komitetu Prognoz „Polska 2000 plus” przy Prezydium PAN w Mądralinie czy ostatnim IX Kongresie Ekonomistów PTE

1980-2008). Jest to wynik konsekwentnej polityki społecznej i rodzinnej jaką podjęto w tych krajach jeszcze w latach 70. w obliczu nadciągającej depopulacji oraz napływu mieszkańców z zagranicy, w tym szczególnie w latach pięćdziesiątych i początkach obecnego wieku, z krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Zjawisko to ze wzmożonym natężeniem pojawiło się po 2004 r. kiedy to o dziesięć państw z tego regionu poszerzono Unię Europejską.

5. **W tych zmianach jakie wystąpiły w Europie po 1980 r. wyróżnia się Polska. Największy bowiem spadek poziomu rozrodczości wśród krajów europejskich w latach 1981-2000 miał miejsce właśnie w Polsce. W państwach Europy Środkowej i Wschodniej wraz z zasadniczymi zmianami społeczno-gospodarczymi nastąpiły bardzo istotne przeobrażenia demograficzne i w większości z tych krajów przejawiało się to w dużym spadku poziomu urodzeń.**
6. **W skali świata model zastępowalności pokoleń w cywilizacji Europy należy do najmniej korzystnych i w żadnym kraju społeczeństwa nie mają zapewnionej nawet prostej zastępowalności pokoleń, a jeszcze w 1980 r. krajów takich było dziewięć i jednym z nich była Polska (1,07).**
7. Istotne przy tym jest zauważenie, że **liczebny rozwój demograficzny Europy jak i Ameryki Pn. dokonuje się w wyniku napływu mieszkańców z innych kontynentów, a cywilizacja europejska swój niewielki rozwój liczebny, a ostatnio stabilizację, zawdzięcza jedynie imigrantom z innych kontynentów. Poprzez migracje zmniejsza się liczba ludności większości krajów postkomunistycznych Europy Środkowej, a przede wszystkim Polski**
8. W wyniku tych procesów następują **zmiany w strukturze wieku ludności. Ogólnoświatową prawidłowością w tym zakresie jest proces starzenia się społeczeństw, szczególną jego istotą jest różne tempo w poszczególnych częściach świata i krajach Europy. W największym tempie w skali świata starzeje się cywilizacja zachodnia, a Europa jest pod tym względem w najbardziej niekorzystnej sytuacji.**
9. Bezpośrednim skutkiem takiego kierunku zmian w strukturze wieku ludności jest wielkość pozostających do dyspozycji tzw. potencjalnych zasobów pracy². Świat dysponuje obecnie ok., 4,6 mld osób tzw. potencjalnych zasobów pracy, z czego blisko 2/3 zamieszkuje w Azji, a dalsze 12,9% - w Afryce. **Europę (bez Rosji) zamieszkuje co jedenasta osoba z potencjalnych zasobów pracy świata a Amerykę Pn. – co**

² W porównaniach międzynarodowych do charakteryzowania zasobów pracy używa się kategorii potencjalnych zasobów pracy, co oznacza liczbę mieszkańców danego terytorium w wieku zdolności do pracy tj. 15-64 lata.

dwudziesta. Razem koncentrują one ponad 1/7 potencjalnych zasobów pracy świata.

10. Kształtowanie się w przyszłości procesów demograficznych stanowi jedno z zasadniczych wyzwań jakie stoją przed społecznością światową, poszczególnymi cywilizacjami, a szczególnie przed społecznościami i władzami konkretnych państw. Perspektywy te warunkują przede wszystkim: obniżająca się płodność kobiet oraz spadek umieralności i wydłużanie się życia ludności, a wielu krajach także migracje ludności. Wymaga to oczywiście od nich długofalowych polityk i działań, które będą kształtować procesy demograficzne oraz adekwatnych działań w sferach ekonomicznej i społecznej, które będą warunkowane tendencjami procesów demograficznych. Istotnie więc potrzebne są odpowiednie strategie dotyczące tych dziedzin rozwoju.
11. Średni wariant prognozy demograficznej ONZ z 2012 r.³ biorący pod uwagę aktualne tendencje w czynnikach rozwoju demograficznego poszczególnych regionów świata i państw oraz założenia co do kształtowania się ich w przyszłości, **przewiduje wzrost zaludnienia świata z obecnych 7,2 mld mieszkańców do 9,6 mld w 2050 r., a więc o blisko jedną trzecią oraz do 10,9 mld w 2100 r.** (o blisko 50 % w stosunku do stanu obecnego).
12. Przewiduje się, że liczba ludności **Europy** zaś **zmniejszy się z obecnych 742 mln o 32 mln do 709 mln w 2050 r., a do 2100 r. – o kolejne 70 mln.** Zmiany demograficzne w Europie (bez Rosji) przebiegać będą jednak wielokierunkowo: **rozwijać się będzie liczebnie ludność Europy Północnej; stagnacją cechować się będą kraje Europy Południowej i Zachodniej** (choć w kilku z nich przewiduje się przyrost liczby mieszkańców); **procesy depopulacyjne pogłębiać się będą natomiast w krajach Europy Wschodniej, w tym w Polsce** W tej części Europy na ogromne wyzwania związane z transformacją społeczno-gospodarczą nałożyły się, - a w części są także jej skutkiem - destrukcyjne procesy demograficzne, które przejawiają się już w postaci kryzysu demograficznego, ale należy się spodziewać, że będzie on jeszcze głębszy.
13. Jeśli więc procesy demograficzne w Europie przebiegać będą wedle tego scenariusza, to **poważnie zagrożony będzie rozwój zrównoważony Europy, szczególnie relacja pomiędzy pracującymi a otrzymującymi emerytury.** W pierwszej połowie XXI w.

³World Population Prospects. The 2012 Revision, Vol. I, Comprehensive Tables, UNPD, N. York 2013

to stary kontynent musi otworzyć swoje „wrota” dla imigrantów z innych kontynentów. Wszystkie bowiem będą rozwijać się demograficznie.

14. Wymienione wyżej kierunki zmian w zaludnieniu poszczególnych kontynentów to jedna z ważnych płaszczyzn przemian demograficznych, ale być może ważniejszą jest płaszczyzna zmian w strukturze ludności, a szczególnie w strukturze wieku. Jest ona konsekwencją spadku płodności kobiet i wydłużania się trwania życia ludności. Jest to najważniejsze z tego względu, że niesie ze sobą najdonioślejsze skutki społeczno-ekonomiczne. **Główne wyzwanie wynikające z tych zmian to skala starzenia się społeczności światowej w ogóle i poszczególnych jej części, w tym także zmiany w wielkości zasobów pracy.** Proces starzenia się ludności będzie w przyszłości procesem ogólnoświatowym, a tempo tego procesu będzie ulegać przyspieszeniu. Liczba ludzi starszych (60+) prawdopodobnie wzrośnie ponad dwukrotnie (z 850 mln) do blisko 2 mld w 2050 r. i do 3 mld w 2100, a jej udział wśród ogółu mieszkańców odpowiednio z 9 do 19 i 27%% w 2100 r..
15. Tempo starzenia się mieszkańców poszczególnych regionów świata będzie różne, ale w perspektywie 40 najbliższych lat wyróżnia się w tym zakresie jedynie Europa i Ameryka Pn. Ich mieszkańców cechować będzie najgłębsze zaawansowanie procesu starzenia się Europa już dziś jest najstarszym demograficznie kontynentem. Udział mieszkańców w wieku 60 i więcej lat wzrośnie z 23 obecnie do 34% w 2050 r. a wymiarze absolutnym ze 170 do 238 mln (przyrost blisko 70 mln).. Proces starzenia się ludności będzie najbardziej intensywny w Europie Południowej i Zachodniej. **Proces ten obejmie także Polskę, a liczba mieszkańców w starszym wieku (poprodukcyjnym 65 i więcej lat) wzrośnie z obecnych 5,8 mln do 11,1 mln w 2050 r. a więc dwukrotnie.** I wówczas prawie co trzeci mieszkaniec Polski będzie w wieku poprodukcyjnym (32,7 %).
16. Te zmiany określają skalę wyzwań dla gospodarek, przede wszystkim Europy, a szczególnie dla Polski, w jakim kierunku należy zmieniać przemysł i usługi oraz jest to ogromnym wyzwaniem dla tworzenia PKB jak i jego międzypokoleniowej redystrybucji, a także bardzo poważnym wyzwaniem dla systemów emerytalnych dla większości państw Europy. Znakomicie bowiem liczebnie zmniejsza się grupa tworzących PKB, a wzrasta znacząco grupa świadczeniobiorców. Może to grozić szeregiem napięć i wystąpień społecznych, a nawet częstymi destabilizacjami politycznymi i instytucjonalnymi w strukturach państw. Będzie to miało także podłoże społeczno-kulturowe w związku z koniecznością imigracji ludności z innych kultur.

17. **Europa będzie jedynym regionem świata, gdzie zasoby pracy będą się kurczyć,** przy ich wzroście (ludność w wieku 15-59 lat) w skali świata z obecnych 4,4 mld do 5,5 i 5,9 mld w 2100 r. Ubytek ten w Europie wyniesie 105 mln do 2050 r. i dalsze 40 mln do 2100 r., a więc ogółem aż o blisko 150 mln osób. Wyjątkiem mogą być kraje Europy Północnej (tu prawdopodobnie nastąpi stabilizacja liczebności zasobów pracy) we wszystkich pozostałych jej częściach spadek ten będzie bardzo istotny, a najdotkliwszy wystąpi w Europie Wschodniej aż o 1/3. **Proces ten w takiej skali dotyczył będzie także Polski.** Liczebność potencjalnych zasobów pracy (wiek 15-64 lata) zmniejszy się do 2050 r.⁴ o blisko 9,5 mln osób (z 27 mln obecnie do 18,7 mln). Sytuacja ta spowoduje poważne bariery w możliwościach rozwojowych Polski i wielu jej obszarów (głównie o niskich potencjałach endogenicznych), a szczególnie w możliwościach konkurencyjności Polski w skali międzynarodowej. Ponadto na kurczących się zasobach pracy (załóżmy, że pozostających w dobrej kondycji zdrowotnej) spoczywał będzie coraz większy ciężar utrzymania coraz liczniejszych roczników starszych (międzypokoleniowa redystrybucja PKB). Taka sytuacja w Europie oznaczać będzie nasilenie się konkurencji o przepływy międzynarodowe siły roboczej, szczególnie wykwalifikowanej, a nawet ostre konflikty polityczne o tworzone warunki dla pozyskiwania siły roboczej wewnątrz społeczności Europy.
18. Przed Polską w tej sytuacji, ale i przed wieloma innymi państwami Europy (w których będą zachodzić procesy depopulacyjne i starzenie się ich mieszkańców oraz ubytki zasobów pracy) na porządku dziennym staje problem konieczności prowadzenia dalszych reform dla zapobieżenia lub przynajmniej osłabienia konsekwencji starzenia się ludności i kurczenia się zasobów pracy. Muszą one dotyczyć: polityki budżetowej, szczególnie dalej w zakresie systemu emerytalnego i ograniczania rozszerzonych świadczeń i wysokich zasiłków (na rzecz świadczeń w celu zwiększenia rozrodczości); rynku pracy w zakresie przedłużania aktywności zawodowej oraz zwiększania partycypacji w zatrudnieniu; oraz podwyższania wydajności i elastyczności dóbr, usług, pracy i rynków kapitałowych. Wszystkie te działania powinny zmierzać do poprawy konkurencyjności gospodarki w tym m.in. i gospodarek UE w skali globalnej. To wyznacza także zadania dla określenia zakresu interwencji państwa w zakresie przedsiębiorczości i rynku pracy.

⁴ Prognoza Ludności na lata 2014-2050, 2014, GUS, Warszawa

19. Odrębnym, strategicznym polem działań państwa polskiego powinno być prowadzenie konsekwentnej i kompleksowej polityki ludnościowej, która jest celowym, długofalowym oddziaływaniem państwa i innych podmiotów publicznych i niepublicznych na przebieg procesów ruchu naturalnego i wędrownego ludności służącym ukształtowaniu pożądanego stanu i struktury ludności, przez tworzenie warunków społecznych, ekonomicznych i politycznych korzystnych dla przebiegu procesów demograficznych zapewniających biologiczne przetrwanie narodu i zrównoważony rozwój społeczno–ekonomiczny. Szczególną płaszczyzną takich działań powinna być strategiczna polityka prowadzenia polityki odnowy demograficznej, nakierowanej szczególnie na wzrost rozrodczości (Por.: materiały z I i II Kongresów demograficznych w Polsce). Nie powinna ona podlegać kaprysom kolejnych kadencji sprawowania władzy zarówno na poziomie rządu jak i samorządów terytorialnych

20. Taka polityka ludnościowa⁵ powinna realizować cztery cele: a/ tworzenie warunków sprzyjających powstawaniu rodzin, b/ tworzenie warunków sprzyjających integracji w starzejącym się społeczeństwie, c/ poprawę stanu zdrowia ludności i ograniczanie umieralności i d/ określenie kierunków i zasad polityki migracyjnej Polski w dobie integracji europejskiej.

Cel pierwszy, jako szczególny powinien

- **Umacnianie wartości rodziny i dziecka w świadomości społeczeństwa; zwłaszcza wśród młodego pokolenia**
- **Promowanie równouprawnienia płci i równości społecznej i dążenie do zapewnienia warunków swobodnego wyboru podziału ról kobiet i mężczyzn w rodzinie**
- **Tworzenie warunków sprzyjających samodzielności ekonomicznej młodego pokolenia i uzyskaniu samodzielności ekonomicznej rodzin**
- **Ułatwienia w zakresie uzyskania samodzielnego mieszkania i dostosowania warunków mieszkaniowych do faz rozwoju rodziny**
- **Ułatwienia w zakresie godzenia ról zawodowych z opieką nad niesamodzielnymi członkami rodziny**
- **Wspieranie rodziny w ponoszeniu kosztów utrzymania i wychowania dzieci**
- **Rozwój usług społecznych dla dzieci i młodzieży sprzyjających rozwojowi młodej generacji**
- **Ograniczanie ubóstwa i zapobieganie marginalizacji**
- **Stworzenie możliwości poprawy warunków mieszkaniowych**
- **Tworzenie warunków na rzecz rozwoju dzieci i młodzieży na zasadzie**

⁵ Patrz: Założenia polityki ludnościowej w Polsce, 2013, RRL, Warszawa.

równości szans

- **Ograniczanie ubóstwa i zapobieganie marginalizacji rodzin wielodzietnych jako warunek zapewnienia rozwoju młodego pokolenia**
- **Zapewnienie warunków dla prawidłowego realizowania funkcji ekonomicznej, opiekuńczej, wychowawczej i emocjonalnej rodziny niepełnej z dziećmi na utrzymaniu**
- **Dostęp do usług opiekuńczych i rehabilitacyjnych dla rodzin osób niepełnosprawnych**
- **Zapobieganie patologii w rodzinie i w środowisku uczniowskim oraz w miejscu zamieszkania rodzin zagrożonych i dotkniętych dysfunkcją lub patologią**

21. Dalszy rozwój demograficzny jako warunek rozwoju gospodarek krajów UE, w tym i Polski, zależeć będzie też od imigracji, gdzie źródłami napływu mogą być w większości kraje Afryki i Azji. To określa więc skalę wyzwań, na które musi przygotowywać się już w najbliższym czasie UE i Polska. Stąd w działaniach takiej strategii muszą znaleźć się te zagadnienia odzwierciedlone w polityce interwencji w zakresie rozwoju kapitału ludzkiego oraz funkcjonowania przedsiębiorstw. Jeśli w najbliższych 4 dekadach będzie nas czekał znaczny napływ cudzoziemców, jak sądzę raczej z Azji Wschodniej, a nie z krajów muzułmańskich, o odmiennych kulturach, to poza działaniami integracyjnymi i asymilacyjnymi, polityka Państwa Polskiego powinna preferować przyciąganie do pracy najzdolniejszych młodych ludzi zdolnych budować innowacyjną gospodarkę i jej konkurencyjność w układzie globalnym. Sukcesy jakie Polska może odnosić w budowaniu innowacyjnej gospodarki i jej międzynarodowej konkurencyjności wiążą się ze sprostaniem doświadczanemu obecnie przez współczesny świat procesowi określanemu przez wielu ekspertów przełomem cywilizacyjnym i w konsekwencji zmianie paradygmatu cywilizacyjnego. Ten nowy paradygmat rozwojowy warunkowany współczesnym rozwojem naukowo-technicznym oraz rozstrzygającą rolą informacji, wiedzy i kwalifikacji określa się także jako „gospodarka oparta na kapitale intelektualnym”⁶. Spełnienie oczekiwań i ambicji społecznych i państwowych wejścia do cywilizacji wiedzy wymaga rozbudowy systemów edukacyjnych. Wiąże się to oczywiście ze zwiększeniem nakładów na edukację, naukę i badania oraz innowacje.

22. Kończąc należy z całą mocą pozytywnie odnieść się do pytania postawionego przed debatą, gdyż osiągnięcie celów odnowy demograficznej w Polsce będzie możliwe

⁶ A. i H. Tofler, Budowa nowej cywilizacji. Polityka trzeciej fali, Zysk i S-ka, Poznań 1996, cyt. za E. Mączyńska, Przełom cywilizacyjny ..., op. cit., s. 24. .

jedynie przez konsekwentną realizację celów zawartych w Założeniach polityki ludnościowej w Polsce, które powinny zostać uchwalone przez Parlament jako Narodowy Program Polityki Ludnościowej. Równolegle niezbędna jest realizacja wielu strategii z zakresu społeczno-ekonomicznego, a nawet informacyjnego, które kształtować będą właściwy klimat dla przebiegu odnowy demograficznej w Polsce, gdyż jest to proces długofalowy.